

ЗАКРИЛА НА ПРАВОТО НА ЖИВОТ И ГАРАНЦИИ СРЕЩУ ИЗТЕЗАНИЯ И НЕЧОВЕШКО И УНИЗИТЕЛНО ОТНАСЯНЕ ПО БЪЛГАРСКИЯ ЗАКОН И ЕВРОПЕЙСКАТА КОНВЕНЦИЯ *

*Здравка Калайджиева***

Според [чл. 28](#) от българската Конституция, “всеки има право на живот. Посегателството върху човешкия живот се наказва като най-тежко престъпление”, а според [чл. 29](#) “никой не може да бъде подлаган на мъчение, на жестоко, безчовечно или унижаващо отношение.” Основният ни закон предвижда също, че “всеки гражданин има право на защита, когато са нарушени или застрашени негови права или законни интереси”, каквито безспорно са правото на живот и забраната за изтезания, както и че “държавата отговаря за вреди, причинени от незаконни актове или действия на нейни органи и длъжностни лица.” /[Чл. 7](#)/ - каквито безспорно са посегателствата върху тези две основни права.

Въпреки това, обществото ни е свидетел на нерядко излишна, прекомерна и/или незаконосъобразна употреба на сила и оръжие от държавни служители спрямо задържани, преследвани или дори случайни невинни граждани. Това създаде и лоша репутация на страната ни пред света. В сравнение с международния стандарт, българският закон предвижда доста по-широк кръг от случаи на допустима “законосъобразна” употреба на сила и оръжие от служители на органите на Министерство на вътрешните работи и други силови и правоохранителни органи. Предвиденият в Закона за Министерството на вътрешните работи регламент не съответствува на отдавна приетите от ООН стандарти за работата на полицията. Случаите на допустима употреба на сила и оръжие не са ясно очертани в нашия закон, а и обучението на служителите на тези структури като че ли е фокусирано повече върху практическата употреба на сила и оръжие, а не върху избягването им. Същевременно, силовите акции и прояви нерядко се поощряват от високопоставени ръководители на съответните структури, а в обществото се насажда убеждението, че именно това са нормалните методи на работа на полицията и другите правоохранителни структури. В случаи на оплаквания от пострадали лица, търсенето на отговорност за посегателствата обикновено се провежда неефективно и не довежда нито до посочване на извършителите, нито до наказване на виновните, нито до компенсирани на пострадалите лица – от самите извършители, или от държавата.

В доклади по този въпрос се казва че “малтретирането от страна на полицията ... е широко разпространено в България ... От 1992 г. поне 14 роми в България са починали, след като са били видени за последен път живи при задържането им от полицията, или в резултат от незаконна употреба на огнестрелно оръжие от правоприлагащи органи ... Като правило взетите следствени и съдопроизводствени мерки са редки”.¹ Сочи се също, че

* Материалът е подготвен и предоставен от Фондация *Български адвокати за правата на човека*, като част от диск „Сборник материали по правата на човека”, издаден от НИП през 2007 г. отразява състоянието на законодателството и практиката към м. август 2002 г.

** Адвокат, *Български адвокати за правата на човека*

¹ Годишен доклад на специалния докладчик към ООН по съвременните форми на расизъм, расова дискриминация, ксенофобия и свързаната с тях нетолерантност – UN Document/E/CN.4/1999/15/15.01.1999.

“Рядкото налагане на дисциплинарни санкции и рядкото предприемане на разследване, довело до наказателно преследване, както и буквалната липса на успешно преследване на отговорните, могат единствено да доведат до атмосфера на безнаказаност.”

Защитата на пострадалите лица при такива нарушения и практическото осъществяването на отговорността на държавата според законите на страната бяха намерени за неефективни и несъответстващи на изискванията на Европейската конвенция за правата на човека.

През последните четири години Европейският съд по правата на човека в Страсбург постанови срещу България три решения /по делата на [Асенов](#), на [Великова](#) и на [Ангелова](#)/, в които намери нарушения на правото на живот /чл. 2/ и на забраната на изтезания и нечовешко и унижително отношение /чл. 3 от Конвенцията/, извършени от българските власти. Във всяко от тях Съдът намери, че отказът на властите да извършат навременно и обективно разследване на защитими оплаквания от употреба на сила съставлява нарушение на изискванията на Конвенцията за процедурни гаранции на тези права, както и че съществуващите български правни средства не съответствуват на изискванията на [чл. 13](#) от Европейската Конвенция.

В решението по делото [Асенов](#), Съдът припомни, чл. 3 “*закрила една от основните ценности на демократичното общество*” и “*налага абсолютна забрана на изтезанията, нечовешкото или унижително отношение или наказание, дори и при най-трудни обстоятелства - като борбата с тероризма или престъпността. За разлика от повечето материалноправни разпоредби на Конвенцията ...чл. 3 не допуска изключения и не позволява освобождаването на държавата от това задължение... дори при извънредно положение, застрашаващо съществуването на нацията...*” /§ 93/

По същото дело – след като обсъжда извършената по случая предварителна проверка и отказът на властите - въпреки данните, да образуват наказателно производство, Съдът постанови за първи път становище, че “*когато едно лице твърди, че е било малтретирано от полицията или други държавни служители незаконно или в нарушение на чл. 3, тази разпоредба, във връзка с общото задължение на държавата по чл. 1 от Конвенцията да “осигури на всяко лице под своята юрисдикция правата и свободите, определени в Конвенцията”, предполага и изисква задължение за официално разследване. Както и по чл. 2, изпълнението на това задължение, трябва да е годно да доведе до издирването и наказването на отговорните лица... Ако това не беше така, независимо от фундаменталното си значение, общата правна забрана на изтезанията и нечовешкото или унижително отношение би била по същество неефективна и в някои случаи би станало възможно практически безнаказаното нарушение от страна на представители на държавата...*” /§ 102/

Това заключение на Съда въведе изискване за ефективно, обективно и навременно разследване и по отношение на оплаквания от изтезания, нечовешко или унижително отношение като **процедурна гаранция срещу нарушения** на забраната на изтезания - подобно на постановеното по-рано от същия съд изискване за разследването на причинена от държавни служители смърт - като гаранция срещу нарушения на правото на живот. По този начин практиката на Европейския съд по правата на човека по тълкуването на

съдържанието на тези текстове се доближи до [Конвенцията за забрана на изтезанията, нечовешкото и унижително отношение на ООН](#), която предвижда изрично задължение на властите на страните по този международен договор /между които и България/ за образуване и провеждане на незабавно, обективно и безпристрастно разследване на подобни нарушения и изправяне на виновните пред наказателен съд.

По делото [Великова срещу България](#), Европейският Съд по правата на човека *“напомня, че задължението на държавата по чл. 2 да защитава правото на живот във връзка с общото ѝ задължение по чл. 1 от Конвенцията “да гарантира на всеки в рамките на юрисдикцията си предвидените [тук] права и свободи” съдържа в себе си изискването за някаква форма на ефективно официално разследване в случаите, в които хора са загинали в резултат от използването на сила. Разследването трябва да бъде, *inter alia*, обстойно, безпристрастно и внимателно...”/§ 80/*

По въпроса за защитата на правото на живот, Европейският съд поясни и по делото [Ангелова срещу България](#), че “основната цел на такова разследване е да се осигури ефективното прилагане на националните закони, които защитават правото на живот и - когато са замесени лица, представляващи държавата или държавни институции - да се постигне търсенето на отговорност от тях за смърт, причинена при обстоятелства за които те отговарят.” /§ 137/

По принцип Европейската конвенция и другите международни актове за защита на правата на човека не гарантират общо задължение на държавите да търсят наказателна отговорност от извършителите на престъпления. По отношение на гаранциите срещу нарушения на други права е достатъчно държавата да предоставя възможност за търсене на финансово обезщетение. Свободата от изтезания и правото на живот обаче изискват по-висок праг на защита - разкриването и изправянето на виновните държавни служители пред наказателен съд. Това изключение е отражение на изискването за по-високи гаранции за действителното спазване на забраната за изтезания и за осигуряване на реална защита на правото на живота като най-висши ценности на демократичните държави. Това задължение на държавата да образува и проведе ефективно наказателно производство срещу държавни служители, за които има данни, че са посегнали на правото на живот, или са нарушили забраната за изтезания, нечовешко или унижително отношение, все още не намира място в българския закон.

Във всяко от трите споменати решения по български дела се съдържа критичен анализ на отказа да се проведе разследване, или на начина, по който българските власти са провели образуването на наказателно производство. С ратифицирането на Европейската Конвенция и приемането на юрисдикцията на този Съд, България пое ангажимент както да въведе съответни на конвенцията изменения в законодателството си, така и да изпълнява задължителните решения на Съда, включително и като предприема необходимите законодателни промени. Макар след делото Асенов да бяха въведени някои промени, те не се отнасяха до възможностите на пострадалите да се защитят от посегателства спрямо живота и здравето им. Последвалите две осъдителни решения не само повтарят по смисъл, но и стават все по-детайлни и настойчиви. По делото [Великова срещу България](#) *“Съдът счита, че необясненото непредприемане на необходими и очевидни следствени действия трябва да бъде третирано с особено внимание. В подобен случай, когато липсва*

правдоподобно обяснение от страна на отговорното правителство за причините, поради които не са предприети задължителни следствени действия, се ангажира отговорността на държавата за особено сериозно нарушение на нейното задължение по чл. 2 от Конвенцията да защитава правото на живот. Съдът отбелязва, че е имало очевидни способности за получаване на доказателства относно момента на нанасяне на уврежданията на г-н Цончев, както и на други важни доказателства за обстоятелствата около задържането му, здравословното му състояние и, следователно, за извършителите на тежкото престъпление, извършено срещу него. При все това, следователят не е пристъпил към събиране на такива доказателства, бездейност, санкционирана с постановлението от 19 март 1996г. и писмото от 3 юни 1997г. от страна на отговорния прокурор. Освен това следствието е замряло, като нищо не е било направено от декември 1994г. за разкриване на истината за убийството на г-н Цончев.”/§§ 82-83 от решението/

При постановяването на последното от тези три решения – по делото [Ангелова срещу България](#), Европейският съд изглежда се е видял принуден да сравни подробно проведените от властите действия и да даде съвсем конкретни указания за възприетите от него общи принципи за реално осигуряване на изискваните процедурни гаранции:

“Може най-общо да се каже, че за да бъде ефективно разследването в случаи на твърдения за незаконно отнемане на живот от страна на представители на държавата, е необходимо онези лица, които са отговорни и провеждат разследването, да са независими от замесените в събитията... Това означава не само липса на йерархична или институционална връзка, но и практическа независимост (виж например решението по делото *Ерги срещу Турция*², §§ 83-84, в което прокурорът разследващ смъртта на момиче, причинена по време на сблъсък, показва липса на независимост, като се доверява твърде много на информацията предоставена от замесените в инцидента жандармеристи).

Разследването трябва да е и ефективно, в смисъл, че трябва да води към идентифицирането и наказването на отговорните лица. Това не е задължение за резултат, а за средства. Властите трябва да са предприели онези разумни стъпки, които са достъпни, за да се съберат доказателствата по случая включително, *inter alia*, свидетелски показания, съдебномедицински експертизи и в съответните случаи – аутопсия, която дава пълна и акуратна картина на нараняванията и обективен анализ на клиничните находки, включително и на причините за смъртта.

Всеки недостатък на разследването, който подкопава годността му да установи причините за смъртта или отговорното лице, рискува да го направи несъответстващо на този стандарт.

Трябва да съществува и допълнителен елемент на обществено наблюдение върху разследването или върху неговите резултати, за да се осигури отговорност както на практика, така и на теория; за да се поддържа обществената убеденост, че властите се придържат към върховенството на закона, както и за да се предотврати създаването на впечатление за тайно споразумение или за толерантност към незаконни действия. Нивото на обществено наблюдение може да варира в различните случаи. Във всички

случаи, обаче, най-близките на жертвата следва да участвуват в процедурите така, че да се осигури защитата на техните законни интереси (виж делото Гюлеч, цитирано по-горе, стр. 1733, § 82, където бащата на жертвата не е бил информиран за отказа от наказателно преследване; Йогур, цитиран по-горе, § 92, където семейството на жертвата не е имало достъп до материалите по следственото и съдебното дело и Гюл, цитирано по-горе, § 93; за пълен преглед на практиката по този въпрос виж Маккен срещу Обединеното Кралство³, §§ 111-115). /§§ 138-140 от решението/

Не е трудно за българския юрист да преведе този анализ на езика на българския закон и да оцени практиката на властите при провеждането на разследване в тази светлина. Известно е, че – противно на основното изискване за задължение за разследване, пострадалият от престъпление няма ефективни правни средства за влияние върху отказа на органите на прокуратурата да се образува наказателно производство. За разлика от постановленията за прекратяване на образувано производство и независимо от наличието на данни, отказът да се образува производство не подлежи на съдебен контрол. Провежданите вместо него предварителни проверки са процесуално нерегламентирани и се извършват на практика от онези органи и структури, срещу които е самото оплакване. Нерядко в случаите на образувани наказателни производства, пострадалият или неговите близки нямат възможност да повлияят нито върху начина на разследването, нито върху неговото темпо. Пострадалите лица нямат ефективен достъп до процедурата /а и до материалите по делото/, а техните искания за извършване на следствени действия нямат реална процесуална стойност. Едва ли може да се каже, че по този начин се осигуряват изискваните процедурни гаранции за обективно, навременно и всеобхватно разследване с участие на пострадалиите. От постановяването на първото от тези три решения през 1998 година бяха извършени редица изменения в българския наказателнопроцесуален кодекс, но нито едно от тях не се докосна до същността на системно сочените от Европейския съд недостатъци на българския закон и практика.

Тези недостатъци препятствуват не само евентуалната наказателна отговорност на виновните длъжностни лица, но и правото на пострадалиите да потърсят реално обезщетение за нарушенията на правата им и за претърпените от тях болки и страдания – пряко от извършителите, или от държавата – както предвиждат и Европейската Конвенция и българската Конституция . И в трите решения – по делата Асенов, Великова и Ангелова, Европейският съд по правата на човека намери, че е налице нарушение на чл. 13 от Конвенцията, който гласи:

“Всеки, чиито права и свободи, предвидени в тази конвенция, са нарушени, трябва да разполага с ефикасни вътрешноправни средства за тяхната защита от съответна национална институция дори и нарушението да е извършено от лица, действащи в качеството си на представители на официалните власти.”

Задължението на държавите-страни по Конвенцията да осигурят такива вътрешноправни средства включва и ефективна възможност за търсене и получаване на компенсация за извършените нарушения. Съществуващите по българския закон

самостоятелни възможности за търсене на обезщетение по гражданскоправен ред – извън наказателния процес, обаче, са силно ограничени и дори илюзорни, тъй като са поставени в зависимост от изхода на наказателното дело. Същевременно, дори и такава възможност да беше безпрепятствено осигурена, по делото [Ангелова срещу България](#) изрично беше отбелязано, че “с оглед на фундаменталната важност на правото на защита на живота, в допълнение към изискването за заплащане на компенсация, когато е подходящо, член 13 изисква и всеобхватно и ефективно разследване, годно да доведе до идентифицирането и наказването на отговорните за лишаването от живот, включващо и ефективен достъп на оплакващия се до производството по разследването.”

В мотивите на Европейския съд по същото дело се казва, че: “за нуждите на чл. 13, е следвало, съответно, /жалбоподателката/ да разполага с ефективни и практически средства, годни да доведат до идентифицирането и наказването на отговорните лица и до присъждането на компенсация. Когато обаче наказателното разследване във връзка с подозрителната смърт е било неефективно, тъй като му е липсвала достатъчна обективност и всеобхватност -както в обстоятелствата по настоящето дело и по цитираното по-горе дело на г-жа Великова (виж параграфи 141-146 по-горе) - като следствие от това се намалява и ефективността на всяко друго средство, което може да съществува, включително и на онова, на което се позовава правителството (възможността жалбоподателката да се конституира в наказателното производство като граждански ищец). В такива случаи Съдът намира, че държавата не е изпълнила задължението си по член 13 от Конвенцията”

Заключението, че държавата ни не осигурява ефикасни вътрешноправни средства за защита на пострадалите от нарушения на правото на живот и на забраната на изтезания, унижително и нечовешко отношение е отразено ясно и в другите две задължителни за българските власти решения - по делата на Асенов и на Ангелова, постановени от 1998 година до този момент. Едва ли е необходим коментар за спешната нужда от въвеждане на съответни изменения в закона и практиката на българските власти. Очевидно такива промени биха предоставили преди всичко защита на гражданите срещу посегателства върху живота и здравето им, биха подобрили образа на страната ни пред международната общност и – за да си послужим с аргументите на властите – биха спестили дължими от държавата /разбирай данъкоплатеца/ обезщетения за нарушения на основни права.